

QUR'ONI KARIM MA'NOLARI TARJIMASI VA TAFSIRINING TIL KORPUSI – DASTURIY TA'MINOTI INTERFEYSI VA QIDIRUV TIZIMIDAN FOYDALANISH

Xolmuxamedov Baxtiyor Farxodovich

bxolmuxamedov@mail.ru

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya. O'zbek tilini o'rganishga bo'lgan qiziqish kundan-kunga oshib borayotgan bir vaqtda uni kompyuter tiliga aylantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Buning uchun o'zbek tilining milliy korpusini yaratish va uning ustida tadqiqotlar olib borish zarurati mavjudligini ko'rsatadi.

Ushbu maqola o'zbek tilshunosligining yangi yo'nalishlaridan biri – korpus lingvistikasiga mo'ljallangan Qur'oni Karimning Shayx Usmonxon Temurxon Samarqandiy tomonidan qilingan ma'nolar tarjimasi va tafsirining lingvistik tadqiqi va tafsiri-irfon.uz platformasiga bag'ishlanadi. Ushbu platforma o'zbek tilini o'rganuvchilar, o'zbek tili ustida ilmiy tadqiqot olib boruvchilar va butun ommaga mo'ljallangan bepul platforma hisoblanadi.

Abstract. Interest in learning the Uzbek language is growing day by day; turning it into a computer language remains one of the pressing tasks of our time. To do this, it is necessary to create a national corpus of the Uzbek language and conduct research on it.

This article is devoted to one of the new areas of Uzbek linguistics - the linguistic study of the translation and interpretation of the meanings of the Holy Quran by Sheikh Osmankhan Temurkhan Samarkandi, intended for corpus linguistics, and the tavsiri-irfon.uz platform. This platform is a free platform for students and researchers of the Uzbek language as well as for the general public.

Аннотация. Интерес к изучению узбекского языка возрастает с каждым днем, превращение его в компьютерный язык остается одной из актуальных задач современности. Для этого необходимо создать национальный корпус узбекского языка и провести по нему исследования.

Данная статья посвящена одному из новых направлений узбекского языкознания – лингвистическому исследованию перевода и толкования смыслов Священного Корана шейха Османхана Темурхана Самарканди, предназначенного для корпусной лингвистики, и платформы tavsiri-irfon.uz. Эта платформа является бесплатной платформой для изучающих и исследователей узбекского языка а так же для широкой общественности.

Kalit so'zlar: *tilshunoslik, korpus lingvistikasi, milliy til, milliy korpus, kompyuter lingvistikasi, mashina tarjimasi, elektron ma'lumotlar.*

Shiddat bilan rivojlanib borayotgan bugungi zamonda barcha sohalarda bo'lgani kabi, o'zbek tilshunosligida ham ulkan yutuqlarga erishilmoqda. Tilshunoslik yo'nalishlaridan biri bo'lgan amaliy tilshunoslik sohasida ham bir qancha yangi terminlar, yangi yo'nalishlar vujudga kelmoqda. Mana shunday rivojlanib borayotgan yangi yo'nalishlardan biri – korpus lingvistikasi hisoblanadi.

Jahon tilshunosligida korpus lingvistikasi o'tgan asrning 60-yillarida o'rganish obyektiga aylangan. “Ishonarli lingvistik ma'lumotlar katta massivli matnlar majmuasidagina olinishi mumkin” degan qarash o'tgan asrning 60-yillarida R.G.Piatrovskiy tomonidan aytilgan bo'lsa-da, korpus sohasidagi maqsadli tadqiqotlar 40-yillarda Blumfild, Frays va Bondjerslar tomonidan boshlangan [Blumfild, 1968: 608]. Braun korpusi (1961-1964) tuzuvchilari Nilson Frensis va Genri Kuchera ilk marta korpus tuzish prinsiplarini ishlab chiqqan. Bu borada ingliz tili banki (1980) loyihasi muallifi Jon Sinkler ishlari ham e'tiborga sazovor [Frensis, Kuchera, 1967]. Rus tilshunosligida V.P.Zaxarov, A.B.Kutuzov, Ye.V.Nedoshivina, V.V.Rikov, V.Plungyanlar korpus, uning turlari, o'ziga xos xususiyati, korpusning ijtimoiy ahamiyati, korpus tuzish tamoyillari borasida tadqiqot olib borishgan [Nedoshivina, 2006:26]. Mualliflik korpuslari O.V.Kukushkina, A.A.Polikarpov, Ye.V.Surovtsevalar tomonidan tadqiq etilgan [Kukushkina, Polikarpov, Surovseva, 2011: 416]. O'zbek tilshunosligida kompyuter lingvistikasi, matnga leksikografik ishlov berish va lingvostatistik tahlil etish borasida birmuncha tadqiqotlar amalga oshirilgan. A.Po'latov, H.Orziqulov, S.Muhamedov, M.Ayimbetov, S.Muhamedova, S.Karimov, G.Jumanazarova, A.Babanarov, D.O'rinboyeva, N.Abdurahmonova, A.Norov va boshqalarning kuzatishlarini ana shunday ishlar sifatida qayd etamiz [Muhammedov, 1980: 24]. Bu tadqiqotlar matnni innovatsion yondashuv – kompyuter lingvistikasi yutuqlari yordamida leksikografik va lingvostatistik tadqiq etishning zamonaviy usullarini tavsiya etganligi bilan dolzarblik kasb etgan bo'lsa-da, ularning hech birida o'zbek tili korpuslarini yaratish masalasi kun tartibiga qo'yilgan emas. Ammo ular milliy tilimiz korpusini yaratish yo'lida qo'yilgan tamal toshlari bo'lganligini ta'kidlash joiz.

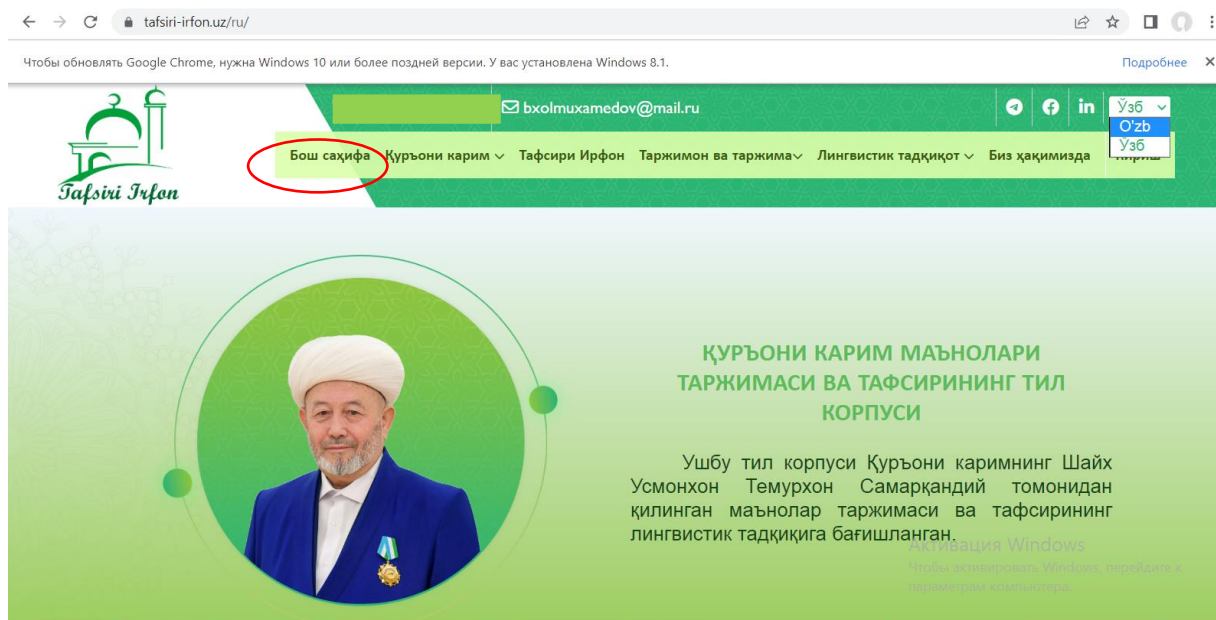
B.Mengliyev, S.Bobojonov, Sh.Hamroyevalar milliy korpus haqida e'lon qilingan dastlabki maqolalarida korpusga online yoki offline tizimda ishlaydigan vosita sifatida qarab, mazkur fikrni bildirishadi: “Korpus – til birliklarining xususiyatlarini aniqlash maqsadida qidiruv dasturiga bo'ysundirilgan matnlar majmuyi, tabiiy tildagi elektron shaklda saqlanadigan yozma yoki og'zaki, kompyuterlashtirilgan qidiruv tizimiga ishlaydigan matnlar jamlanmasi” [Mengliyev, Bobojonov, Hamroyeva, 2018].

Demak, til korpusi – matnlar to'plami, u turli lingvistik so'rovga javob beruvchi qidiruv tizimi. Lingvistik korpus til o'rganish, ma'lum bir tilning xususiyatlarini kuzatish va boshqa lingvistik maqsadlarda qo'llanadi, degan xulosaga kelish mumkin. Bundan tashqari til korpuslari lug'at tuzishda ham asosiy manba bo'lib, u yirik turdagi lug'atlarni dunyoga kelishiga ham xizmat qiladi. Oxirgi

vaqtda yaratilayotgan lug‘atlar asosan korpusga bog‘langan. Buning yagona sabablaridan u yerdagi ma’lumotlarning haqqoniyligi va asoslanganligi bilan birga tilning tabiiyligini o‘zida mujassam etishida. Hukmingizga havola etadigan platforma ham shular jumlasidan.

Platformaning asosiy interfeysi:

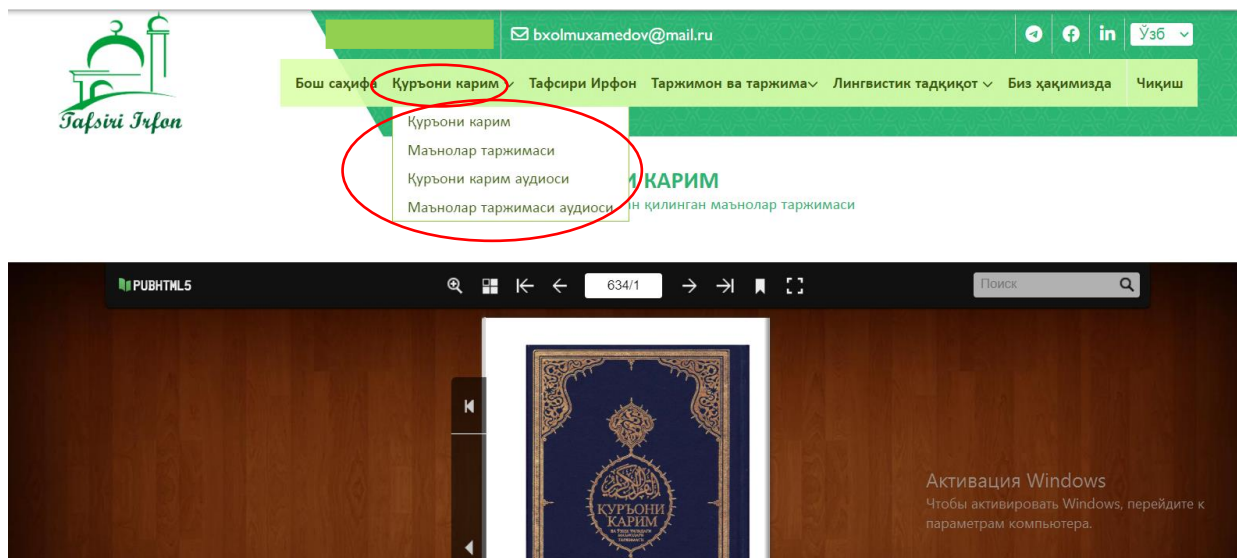
Qur’oni Karimning Shayx Usmonxon Temurxon Samarqandiy tomonidan qilingan ma’nolar tarjimasi va tafsirining lingvistik tadqiqiga bag‘ishlangan platformaga kirish uchun brauzer yordamida <https://tafsiri-irfon.uz/> saytiga kiriladi. Saytga kirgan vaqtda 1-rasmdagi interfeys chiqadi. Bu interfeysning tepa qismi menyular panelidan iborat bo‘lib, “Bosh sahifa”, “Qur’oni karim”, “Tafsiri irfon”, “Tarjimon va tarjima”, “Lingvistik tadqiqot”, “Biz haqimizda” va “Kirish” kabi menyulardan iborat. (1-rasm)

1-rasm.

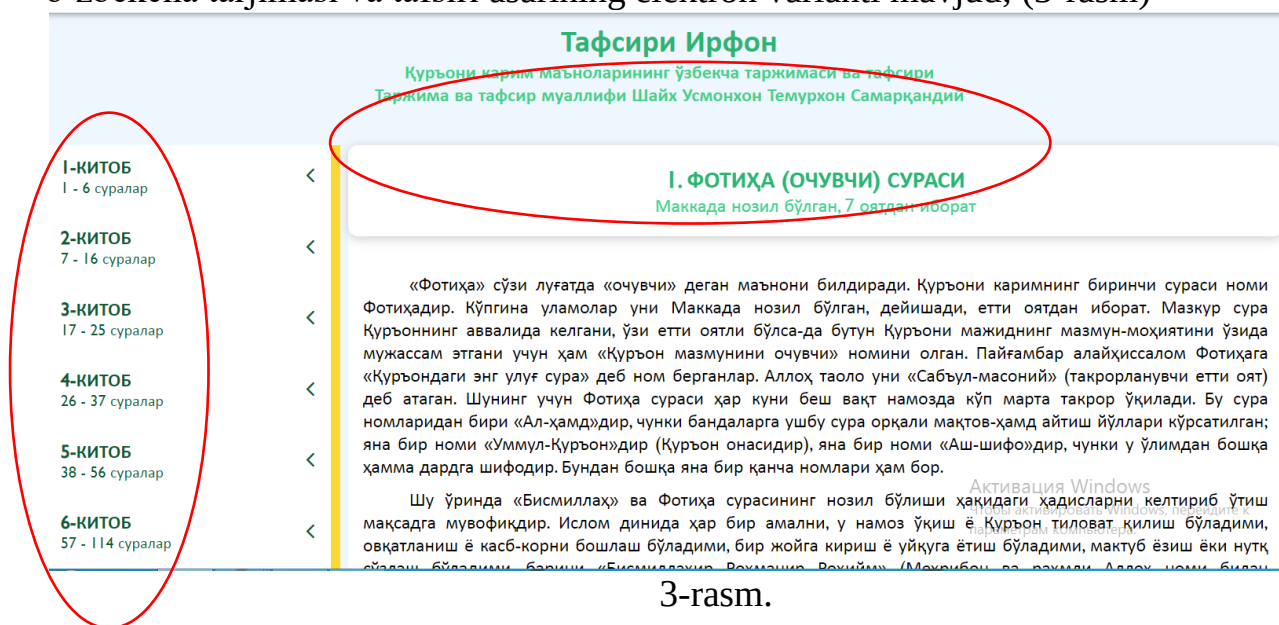
Bosh sahifa – menyusida platformaning umumiy ko‘rinishi, undagi mavjud menyular va ushbu korpusning qaysi asarning lingvistik tadqiqiga bag‘ishlanganligini ko‘rish mumkin;

Qur’oni karim – menyusida Qur’oni Karimning asl nusxasi, Shayx Usmonxon Temurxon Samarqandiy tomonidan tarjima qilingan Qur’oni Karimning o‘zbek tilidagi ma’nolar tarjimasi, Qur’oni Karimning arab tilidagi audiosi va Qur’oni Karimning o‘zbek tilidagi ma’nolar tarjimasi audiosi mavjud; (2-rasm)

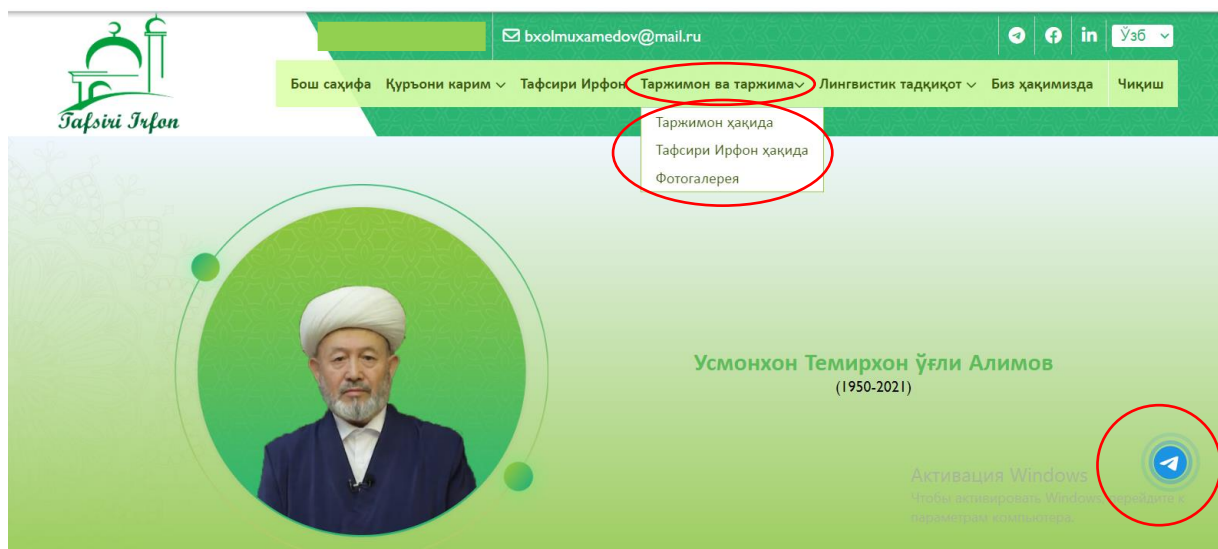
2-rasm.

Tafsiri Irfon – menyusida 6 tomlik Shayx Usmonxon Temurxon Samarqandiy qalamiga mansub “Tafsiri Irfon” – Qur’oni Karim ma’nolarining o‘zbekcha tarjimasi va tafsiri asarining elektron varianti mavjud; (3-rasm)

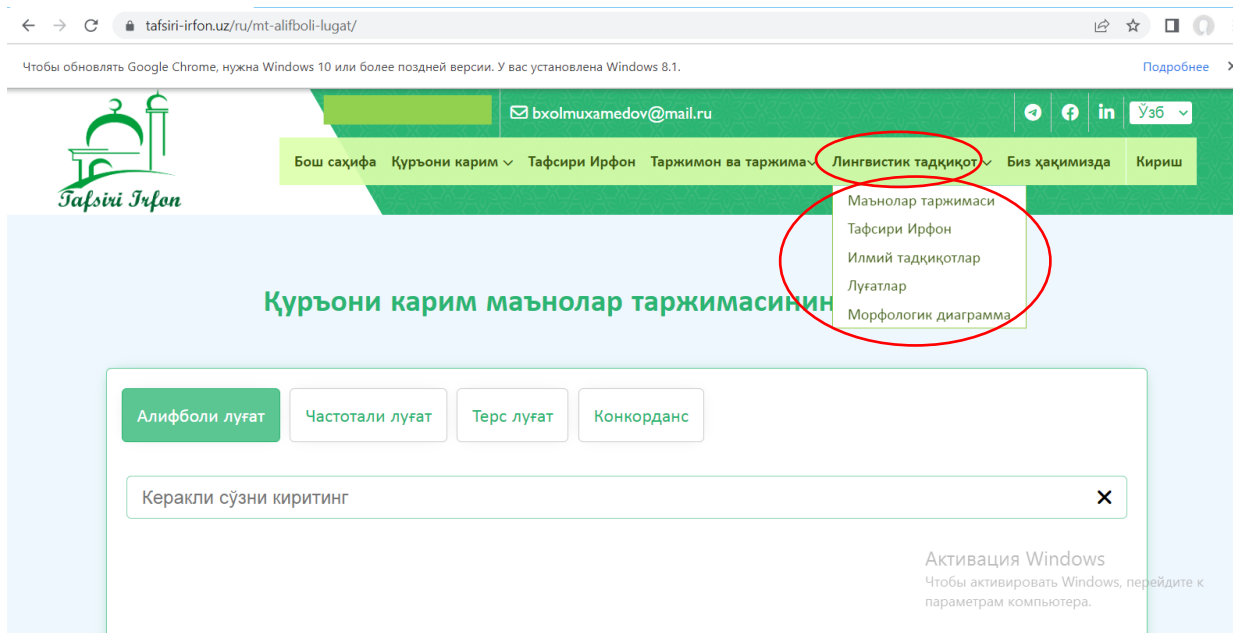
3-rasm.

Tarjimon va tarjima – menyusida Usmonxon Temurxon o‘g‘li Alimov hazratlarining hayot yo‘llari, <https://t.me/ShayxUsmonxonAlimov> telegram havolasi orqali hazratning ilmiy-adabiy meroslari bilan tanishish, “Tafsiri Irfon” asarining yaralish tarixi, hazratning hayot davrlaridagi fotojamlanmalari va <https://t.me/TafsiriIrfonUz> telegram havolasi orqali “Tafsiri Irfon” asarining suxandon Shuhrat Qayumov tomonidan o‘qilgan audiosini tinglash mumkin; 4-rasm

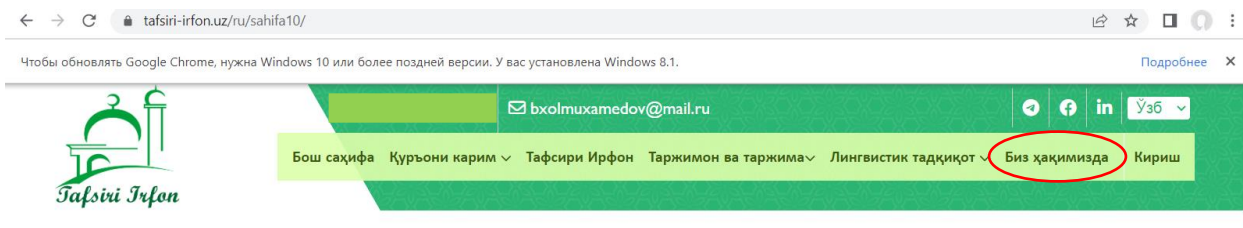
4-rasm

Lingvistik tadqiqot – menyusida Qur’oni Karimning o‘zbek tilidagi ma’nolar tarjimasining alifboli, chastotali, ters lug‘atlari va konkardansi, 6 tomlik “Tafsiri Irfon” asarining alifboli, chastotali, ters lug‘atlari va konkardansi, ushbu korpusni yaratsihda chop etilgan ilmiy maqolalar, Qur’oni Karimning o‘zbek tilidagi ma’nolar tarjimasi va “Tafsiri Irfon” asarining alifboli, chastotali, ters lug‘atlarining elektron varianti mavjud; 5-rasm

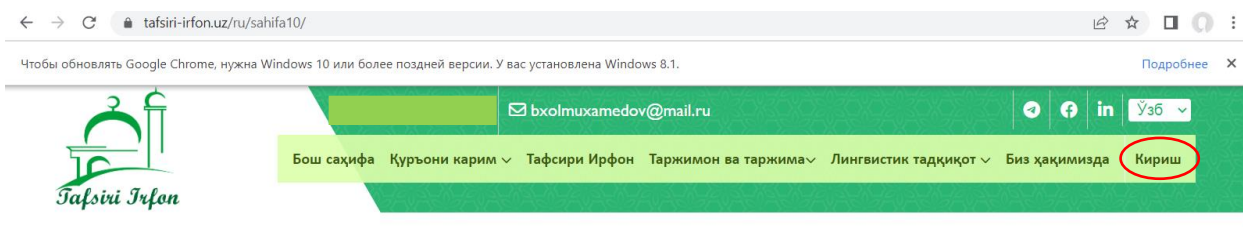
5-rasm.

Biz haqimizda – menyusida ushbu platformaning muallifi haqida qisqacha ma’lumot berilgan; 6-rasm

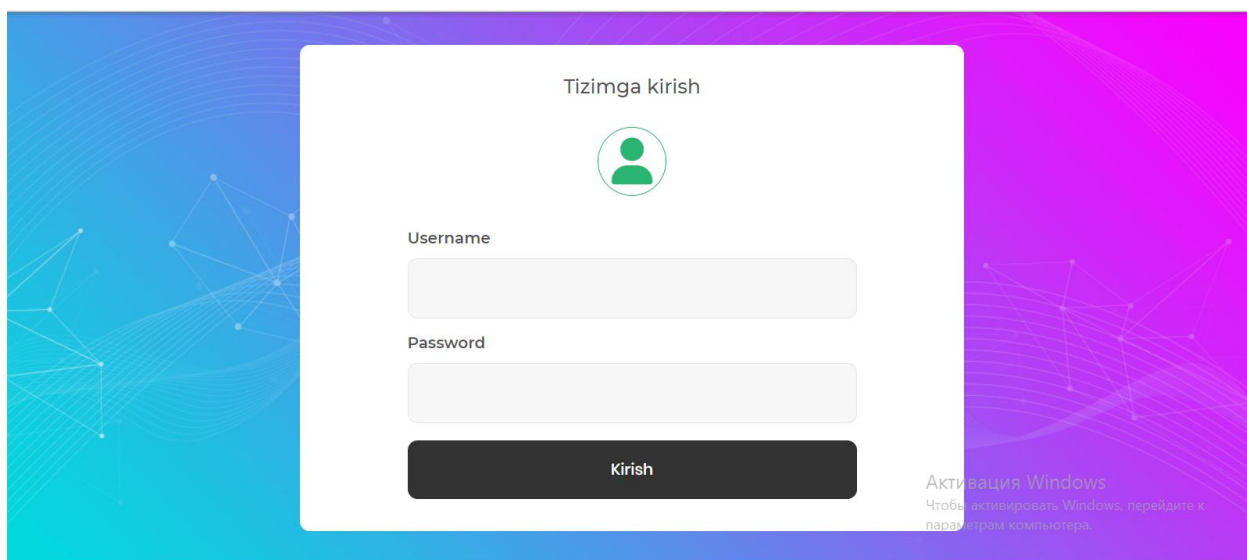

6-rasm.

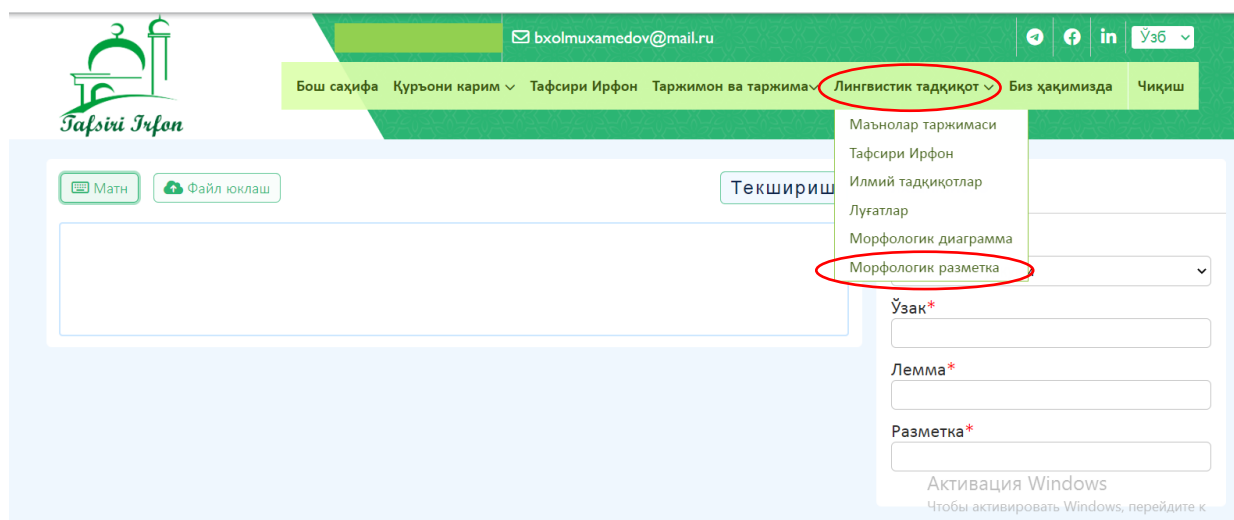
Kirish – menyusi (7-rasm) login, parol yordamida tizim administratori ruxsati bilan ma’lumotlar bazasiga o’tish mumkin (7.1-rasm). Bunda ma’lumotlar bazasini boshqarish (ma’lumotlarni qo’shish, tahrirlash, o’chirish) imkoniyatlari mavjud. Tizimga login, parol orqali kirganda *Lingvistik tadqiqot* menyusida yangi *Morfologik razmetka* oynasi (7.2-rasm) ochiladi va shu oynada matnlarni yuklab, ularning ustida amallar bajarish imkoniyati paydo bo’ladi.

7-rasm.

7.1-rasm.

7.2-rasm.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki til korpuslari vaqtlar o'tgan sari tilshunoslik borasidagi tadqiqotlar uchun ma'lumotlar bazasiga aylanadi. Korpusga kiritilgan ma'lumotlar ma'lum dasturlar asosida tezlik bilan qayta ishlanish imkoniyatiga ega, shu bilan birga leksikografik manbalarni boyitib boraveradi. Bu jarayonda tilning turli davrlardagi holatini aniq ko'rishimiz, so'zning qo'llanish davrini, chastotasini aniqlashimiz oson kechadi. Bizning Qur'oni Karim ma'nolari tarjimasi va tafsirining til korpusi (tafsiri-irfon.uz) platformasi ham xuddi shunday muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Блумфилд Л. Язык. – М.: Прогресс, 1968. – 608 с.
2. Френсис Н., Кучера Г. Вычислительный анализ современного американского варианта английского языка. – М., 1967.
3. Кутузов А.Б. Корпусная лингвистика. (Электрон ресурс): Лицензия Creative commons Attribution Share-Alike 3.0 Unported (Электрон ресурс) - //lab314.brsu.by/kmp-lite/kmp-video/CL/CorporeLingva.pdf.
4. Кукушкина О.В., Поликарпов А.А., Суровцева Е.В. (Под ред. В.В.Дубичинский) Электронный корпус текстов художественных произведений А.П.Чехова: принципы организации и возможности лексикографического использования// Слово и словарь. Vocabulum et vocabularium. Сборник научных трудов по лексикографии. Вып. 12. – Харьков-Клагенфурт, 2011. – 416 с.
5. Менглиев Б., Бобожонов С., Хамроева Ш. Ўзбек тили миллий корпуси. 2018 йил, 26 апрель, <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/fan/1241.htm>
6. Муҳаммедов С.А. Статистический анализ лексико-морфологической структуры узбекских газетных текстов: Автореф. диссер. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1980. – 24 с.

7. Недошивина Е.В. Программы для работы с корпусами текстов: обзор основных корпусных менеджеров. Учебно-методическое пособие. – Санкт-Петербург. 2006. – 26 с.

8. [Xolmuxamedov B.F.](#) Korpusga kiritilgan kavsar surasi tadqiqi// “O‘zbek tilining milliy korpusi: muammo va vazifalar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. – Toshkent, 31.05.2022. –B.229-234.

9. [Xolmuxamedov B.F.](#) Milliy korpusga bo‘lgan ehtiyoj// BuxDU ilmiy axborotnomasi. – Buxoro, 2024. – № 1. –B.202-207.

10. <http://uzbekcorpora.uz/>

11. <https://tafsiri-irfon.uz/>